

XIX. mendeko Ipar Euskal Herriko biztanleria landatarraren irudi orokorra, Zuberoako familia baten gutunen begiradatik

Imagen general de la población rural de Iparralde del siglo XX, desde la mirada de las cartas de una familia suletina

General picture of the rural population of Iparralde (French Basque Country) of the 20th century, derived from the letters of a Zuberoan family

Elorri Arcocha Mendinueta*

RESUMEN LABURPENA ABSTRACT

El final del siglo XIX fue un periodo cambiante para la población rural de Iparralde y se produjo la fusión de dos mundos simbólicos. La “modernidad” no hizo desaparecer las tendencias y los valores propios de la cultura popular. Por el contrario, debemos entender el encuentro de estos dos mundos simbólicos como una “negociación”, en la que la cultura popular logró desenvolverse dentro de ese proceso. Asimismo, la población rural estaba abierta a nuevas mentalidades provenientes del exterior. El objetivo principal de este trabajo es, precisamente, ofrecer una imagen general de los recursos con los que la población rural afrontó estos tiempos tan cambiantes.

Iparraldeko Herriko biztanleria landatarrarentzat XIX. mendeko bukaera garai aldakorra izan zen eta bi mundu sinbolikoen uztarketa gertatu zen. “Modernitateak” ez zuen kultura herrikoiak berezkoak zituen joerak eta baloreak desagerrarazi. Aitzitik, bi mundu sinboliko horien topaketa “negoziazio” baten moduan ulertu behar dugu, kultura herrikoiak prozesu horren barruan moldatzea lortu baitzuen. Halaber, biztanleria landatarra kanpotik zetozen pentsamolde berriei irekia zegoen. Lan honen helburu nagusia da, hain zuzen, landa-eremuko biztanleriak garai aldakor horiei aurre egiteko erabili zituen baliabideen irudi orokor bat eskaintzea.

The 19th century was a changing period for the rural population of the Northern Basque-Country. Modernity did not erase the customs and values of the Basque popular culture. We should understand the encounter of these two symbolic worlds as a kind of negotiation instead since the popular culture managed to adapt to this process. In addition, the rural population was open to new forms of thought that were not necessarily of their own. The main objective of this work is, therefore, to provide a general picture of the resources that the rural population used to go through those changing times.

PALABRAS CLAVE GAKO-HITZAK KEY WORDS

Población rural, Iparralde, siglo XIX, Tercera República, tiempos cambiantes
Biztanleria landatarra, Iparraldeko Herria, XIX. mendeko, III. Errepublikak, garai aldakorrak

Rural population, Northern Basque Country, XIX century, 3rd Republic, changing times

*Universidad Pública de Navarra/Nafarroako Unibertsitate Publikoa
elorri.arcocha@unavarra.es

Fecha de recepción/Harrera data: 14-03-2022
Fecha de aceptación/Onartze data: 05-10-2022

XIX. mendean Frantzia komunikabideen garapenak bultzada handia izan zuen, batez ere II. Inperiotik landa (1852-1870). Ildo horretan, 1877tik 1879 arte, Obra publikoen ministroa izan zen Charles Freycineten babespean, burdinbide sare zabal bat eraiki nahian III. Errepublika (1870-1940) Inperioaren oinordekoa bihurtu zen. Izan ere, Ipar Euskal-Herrian eta Biarnon 1880. urtetik aurrera zenbait bigarren mailako komunikabide inauguratu ziren: Pau-Oloron 1883an, Puyoo-Donapaleu 1884an (geltoki bat zuen Maulen). Garai berean Baiona eta Donibane-Garazi lotzen zuen linea bat sortu zen eta horrekin Nafarroa-Behera kostaldearekin konektatuta egotea lortu zen¹. Era berean, III. Errepublikak landa-eremuetako alfabetatze prozesua sistematizatu eta azkartu zuen eta horrek hirietatik eta Ameriketatik iristen zen postaren hedapena eta prentsa gero eta jende gehiagok irakurtzea ahalbidetu zuen. Azken finean, Errepublikak ez zuen landa-eremuko gizartearen estruktura eta egonkortasuna erabat aldatu nahi, biztanleria landatarra bereganatzea komeni zitzaion, batez ere 1871n Parisko langileria matxinatu eta hirietako langile-biztanleriak elite politikoenganako sortu zuen mesfidantza ikusita. Jules Ferryk esan zuen moduan: “La République sera la République des paysans ou elle ne sera pas”².

Halaber, nekazariak historikoki beste gizatalde batzuekin harremanetan egon dira. Maurice Agulhonek, alde batetik, herrixketan bizi ziren nekazariak eta, bestetik, sakabanatuta bizi ziren nekazariak bereizten ditu. Lehenengo kasuan, herrietan bizi zen aristokraziaren eragina (ohiturak, iriztiak...) aspalditik nabarmena zela dio. Bigarren kategoriari dagokionez, Agulhon ez dator bat beste ikerlari batzuek defendatzen duten iritziarekin, horiek etxebizitzaren sakabanaketak biztanleriaren erabateko isolamendua zekarrela baieztatzen baitute. Aitzitik, landa-eremuarekin loturik zeuden nekazari eta laborari horiek beste kolektibo batzuekin zeuden kontaktuan, hala nola artisauak; era berean, artisauak, lanbide mota zela eta, hirietako kultura eta gizartearekin harreman estuak mantentzen zituzten eta, beraz, bitartekari rola betetzen zutela kontsidera daiteke³. Manex Goyhenetche⁴ teoria horrekin koinziditzen du; izan ere, historialari horren arabera saltzaileak, ibiltariak, dendariak, mailegatzzaileak eta artisauak landa-eremua eragin arrotzei irekitzea ahal bidetu zuen kolektibo heterogeneoa izan zen.

1. SARRERA

1 Jean Micheu-Puyou: *Histoire électorale du Département des Basses-Pyrénées sous les IIIe et la IVe République*, Paris, Librairie Générale de Droit et du Jurisprudence, 1965, 23 or.

2 Claude Lelièvre: *Jules Ferry, la République éducatrice*, Paris, Hachette, 1999, 52 or.

3 Maurice Agulhon: “La société paysanne et la vie à la campagne”, en Georges Duby y Armand Wallon, *Histoire de la France rurale (Vol. III De 1789 à 1914)*, Paris, Seuil, 1976, 290 or.

4 Manex Goyhenetche: *Histoire générale du Pays Basque. Le XIXe siècle: 1804-1914 (Vol. I)*, Donostia/Baiona, Elkar, 2005, 130 or.

Euskal Herrian, gainera, merkataritza-trukea tradizio zaharreko praktika bat zen eta horren bitartez mugaz bi aldetako euskaldunak etengabe harremanetan zeuden. Théodore Lefebvre⁵ azaltzen du, adibidez, ardi-aziendarekin espekulatzeko modu bat Irati ibaiarako bi aldetako euskaldunek praktikatzan zuten *kontrabandoa* bera zela, gerora lortutako azienda hori Frantziako beste eskualde batzuetan berriz saltzeko.

Hori guztia kontuan hartuz, ez da bidezkoa ilustratuek zabaldu zuten klixea sustatzen jarraitzea, hau da, nekazariak libre bizi zirela, ingurumenarekin inongo kontaktu motarik izan gabe. Mayaudek⁶ dioen bezala, ikuspuntu hori Jean-Jacques Rousseauk eta Maximilien Robespierrek bezalako gizonen XVIII. mendean goratu zuten eta III. Errepublikako politikariek eta intelektualek oinordetzan jaso zuten. Euskaldunen kasuan, esaterako, antzinako tradizio eta ohiturak inongo aldaketa motarik gabe atxikitzea zen notableek gehien goraipatzen zuten ezaugarria. Halaxe zenbatu zituen Louis Etcheverry⁷, Eskualduna astekariko sortzaileak, euskaldunek herri bat izateko behar zituzten hiru oinarriak:

Euskaldunek gizarte demokratiko bat osatzen dute eta gizarte horren biziraupenerako hiru oinarri behar dira: familiaburuen autoritatea, erlijioa eta familia eta erlijioa babesten dituen gobernu egonkor baten aginpide politikoa; tamalez, hirugarren oinarri hori falta zaigu [...].

Errepublikaren politika kolokan jarritz gain, Etcheverryk euskaldunen idiosinkrasia bereizten dituen bi ezaugarriak argi uzten ditu: erlijioa eta familia. Gainera, aurrerago ikusiko dugu familiaren egitura *famille-souche* izeneko egitura zela, bere aburuz euskaldun familien zimendu aldaezina.

Hortaz, nekazarien inguruko ideia erromantiko horren ezeztapena aitzaki gisa hartuz, artikulu honetan XIX. mendeko Ipar Euskal-Herriko eta bereziki Ziberuko biztanleria landatarraren giza-harreman sareen eraldaketa eta patu geografikoen zabalkuntza adieraziko dira. Era berean, aipatutako eliteen ikuspegitik urruntzeko xedearekin, beheko ikuspuntua hartzea izan da kezka nagusiena, hau da, biztanleria landatarrak gizarte eta kultura aldaketak eta eboluzioak bizi izan zituen moduak aditzera eman nahi izan ditugu.

Populazio horren irudia ahalik eta gertukoena izan dadin, Baionako Departamendu-Agiritegietan Duhalt fondora jo dugu, bertan dauden

5 Théodore Lefebvre: *Les modes de vie dans les Pyrénées atlantiques orientales*, Paris, Armand Colin, 1933, 434 or.

6 Jean-Luc Mayaud: *La petite exploitation rurale triomphante. France XIXe siècle*, Paris, Belin, 1999, 70 or.

7 Louis Etcheverry, *Eskualduna*, 1887.

gutunetan murgiltzeko xedearekin. Azpimarratu nahi dugu, azkenik, artikulu hau egun garatzen ari garen ikerketa zabalago baten barruan kokatzen dela.

Duhalt fondoa osatzen duten gutunak eta dokumentuak 1579-1917 bitartekoak dira, baina gure ikerketaren esparru kronologikoa III. Errepublikara Frantsesaren hastapenekin eta XX. mendeko '20. hamarkada arte luzatzen den heinean, guk gutunen azterketa '70. hamarkadan hasi dugu. Ehun eta hogeita hemeretzi gutun irakurri izan ditugu orain arte eta lana aurrera eraman ahala taula bat hurrengo informazio honekin osatzen joan gara: urtea, igorlearen izena, lekua, hartzailearen izena (eta agertuz gero bi pertsonen arteko harreman mota), hizkuntza, gai orokorra eta aurki dezakegun edozein berezitasun. Adibidez, 1870eko frantsesetik idatzitako gutun batean euskaraz idatzitako pasarte labur bat topatu genuen; pasarte horretan San Gregoriori urteko uztak onak izan zitzaizten eskatzen zitzaion⁸.

Aurreko adibideaz asko legoke esateko, batez ere alderatuko bagenu bi hizkuntzen erabilpenaz gainontzeko gutunetan egiten den erabilpenarekin. Baina hau ez denez horretarako leku aproposena, bizpahiru gauza besterik ez dugu aipatuko. Kontuan izan behar dugu gutuna Parisera emigratutako euskaldun batek idatzi zuela. Idazteko era dela eta, susmoa dugu frantsesa ez zela haren ama-hizkuntza eta, halere, haren anaiari zuzendutako gutuna frantses utsean dago, arestian aipatutako pasarteak salbuespen. Horrek bi gauza esaten dizkigu: bata, kontuan izanik emigratuen gutunak “publikoak” zirela (maiz eskuz-esku pasatzen ziren)⁹ eta gutun hori Duhalt notablearen bidez iritsiko zitzaioala anaiari, pentsa dezakegu igorleari frantsesa euskara baino egokioagoa ala gutunari beste maila bat emango liokeela iruditu zitzaioala (batez ere Parisen bizi zelako). Bigarrena, frantsesetik egon arren, euskaraz dagoen pasarte horrek egunerokotasuneko kezka (lana, uztak...) eta “erlijio herrikoa” deitzen den hori euskaraz “pentsatzen” zituela iradokitzen digu.

Arestian azaldutako guztiak bi hizkuntzak erabiltzeko esparruak osatzen ari zirela aditzera ematen digu. Bi mundu sinboliko horien uztarketa -bata estatu frantsesak eta elite soziopolitikoek zabaltzen

2. METODOLOGIA

8 Archives Départementales des Pyrénées-Atlantiques (ADPA): Fonds Duhalt 87 J art.6. Jean Urrutyk Paristik bere anaiari bidalitako gutuna.

9 Ariane Bruneton-Governatorik eta Bernard Moreuxek horixe diote hurrengo pasarteetan: “Il semble plutôt que cette forme [emigratuen gutunak] soit à mettre en relation avec le statut même de ce type de lettre, lettre publique tout autant que familiale et privée, en tout cas destinée à un public plus large que les seuls destinataires mentionnés” (Ariane Bruneton-Governatori eta Bernard Moreux: “Un modèle épistolaire populaire. Les lettres d’émigrés béarnais”, in Daniel Fabre (zuz.): *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l’homme, 1997, 69-86 orr.

zuten kulturatik eta bestea tradizioetik abiatzen zena- eta horrek gizartean berekin ekarri zituen ondorioak da, hain zuzen, Duhalt fondoaren bidez aztertu nahi izan duguna.

3. TESTUINGURU OROKORRA

3.1 Landa-eremuko gizartearen garapenak

a) *Gizarte hierarkia: gizarte-klase aniztasuna*

XIX. mendean Ipar Euskal-Herrian jabe txikiak ziren nagusi¹⁰. Micheu-Puyouren¹¹ arabera, hori denbora luzez zetorren tradizio batekin erlaziona daiteke, hots, zuzenbide erromatarran oinarritzen zen tradizio historikoak seme-alaba nagusiak jaraunsteko eskubide osoa izatea errespetatzen zuen eta beren lurak lantzen zituzten jabe txikien biziraupena ahal bidetu zuen. Oro har, ustiategi ertain edo handiak urriak ziren, nahiz eta departamendu mailan bi kategoria horien kopurua handiagoa zen Iparralden beste inon baino¹². Izan ere, Manex Goyhenetchek¹³ azaltzen du 1892. urteko nekazaritza-inkestaren arabera Ipar Euskal-Herriko bi ezaugarri nagusiak ondasun higiezinaren ugaritasuna eta lurraren zatiketa zirela, batez ere Zuberoa eta Nafarroa-Behera bezalako eskualde menditsueta.

Kostaldean eta ordokietan, aldiz, beren lurak errentan ematen zituzten jabeak gailentzen ziren. Baiona eta Donibane-Lohitzune bezalako kostaldeko guneko urbanoetan eta Donapaleu, Hazparne eta Ezpeleta bezalako burgo landatarretan merkataritza, industria eta lanbide liberalek aberats handiak agertzea ahalbidetu zuten eta horrek bertan bizitzen ziren nekazariak eta jabe txikiak bordari eta etxezain bihurtzea eragin zuen¹⁴. Halere, ekonomiaren garapenak hiri batzuetako lan-panoramaren eraldaketa berekin ekarri zuen. Kasurako, Miarritzen eta Angelun XIX. mendeko '70. hamarkadan bertan lan egiten zutenen %50 baino gehiago bordari eta etxezain ziren, baina turismoa eta industriaren sorrerari esker '90. hamarkadarako portzentaje hori nabarmen jaitsi zen, lanbide berriak agertu baitziren¹⁵.

Goyhenetchek¹⁶ azaltzen duen moduan, bordari eta etxezain horien lan-baldintzak antzinatek zetozen ohitura feudalen mende zeuden. Ildo horretan, bi lan-kontraturen adibide aurkezten digu Goyhenetchek. Lehenengoan, Gabonak iristean, bordaria bere errentatzaile eta

10 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 138 or.

11 Micheu-Puyou, *Histoire électorale*, 64 or.

12 Jean Micheu-Puyou, *Histoire électorale*, 64 or.

13 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 138 or.

14 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 140-141 orr.

15 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 143 or.

16 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 144 or.

nagusiari bi oilasko eta urdaiazpiko bat eskaintzera behartua zegoen: “pour le métayer pauvre, ils avaient de l’importance. Pour le maître, ils étaient l’expression de ce que Carlos Martinez appellez le *paternalisme seigneurial*”. Era berean, lan-kontratuak ahozkoak baziren lan-baldintzen prekaritatea areagotu zitekeen; zentzu horretan, ez da harrigarria suertatzen lehen aipatutako 1892. urteko inkestaren arabera Ipar Euskal-Herrian garaian atxematen diren lan-kontratu gehienak ahozkoak direla egiaztatzea (Donapaleu %54,68; Iholdi %83,33; Hazparne %82,45; Ezpeleta %84,61; Donibane-Lohitzune %60,71; Baiona %64,55). Izan ere, errentarien kezka nagusia beren ondasunak handitzea zen. Aurélie Arkotxak, esaterako, Antoine d’Abbadie, euskal-festen sortzaile ospetsuaren adibidea aipatzen du: “À voir la méticulosité avec laquelle il consigne les dettes de ses métayers jusqu’au dernier centime, et la froideur avec laquelle il parle de ce qu’il est obligé de faire pour se faire payer, Antoine d’Abbadie peut inspirer de l’antipathie (...)”¹⁷.

Horren harira, 1909. urtean ospatu zen Frantziako Alderdi Sozialistaren 6. Kongresuan Compère Morelek¹⁸ landa-eremuan ala hirietan bizitzeak sortzen zuen soldata-arrakala azpimarratu zuen:

Parce que, si on examine la situation du petit propriétaire [...] dans toutes les contrées de la France on constate que le paysan vit en marge de la société, à côté de la société, avec des moyens d’existence dont un salarié de la ville ne se satisferait pas. Oui, les paysans petits propriétaires vivent certainement moins bien qu’un ouvrier payé 5 francs par jour à la ville.

[...]

Et s’il y a hostilité entre le paysan et l’ouvrier de la ville, c’est parce que le paysan comprend de plus en plus qu’il n’a pas les satisfactions matérielles et intellectuelles de l’ouvrier urbain et qu’il est un sous-homme dans toute l’acception du mot.

b) Landa-eremuko biztanleriaren landatartzea.

Ipar Euskal-Herrian, Estatu-frantseseko gainontzeko landa-herrialdeetan gertatu zen bezala, krisi ekonomikoak demografiaren gainbehera eragin zuen. Egoera horren lehen biktimak artisauiak, merkatariak eta orokorrean pluriaktibitatean zihardutenak izan ziren; hortaz, sektore heterogeneo hori migrazioaren aitzindaria izan zen.

17 Arkotxa, Aurélie: *Antoine d’Abbadie. Pensées, études et voyages de 1835*, Donostia; Bilbao, Eusko Ikaskuntza, 1997, 145 or.

18 Adéodat Compère-Morel (1872-1941). Baratzezaina eta Gard departamenduko diputatu sozialista (<https://maitron.fr/spip.php?article106533>) Compère-Morel: *6e Congrès national*. In a. s. (Paris) (Ed.), *La Question agraire*, 1909, 182 or. (ark:/12148/bpt6k85193x).

Viersen¹⁹ hitzetan, “la crise rurale est donc précédée d’une crise de l’artisanat traditionnel, rudement frappé par la concurrence de la grande industrie”.

Dena den, nahiz eta landa-eremuko biztanleriaren kopurua jaitsi, nekazari-biztanleria igo zen: 1876ko 8 milioitik 8,9 milioitara pasa zen 1906an²⁰. Horrexegatik Annie Moulinen iritziz landa-eremuan gertatu zen demografiaren gainbehera ezin daiteke exodotzat jo. Aitzitik, alde egin zuten gehienak nekazariak eta laborariak ez ziren heinean, gertatu zena biztanleria landatarraren landatartze moduan aztertu behar da²¹. Goyhenetchek ere Ipar Euskal-Herrirako teoria berdina sustengatzen du. 1800. urtetik 1876. urtera Arbona, Ahetze eta Basusarrin Labatutek²² aztertutako 746 ezkontza-agirietatik, 474 agirietan bi ezkongaiak nekazariak direla ondorioztatzen du; gainontzekoek, hau da, 170 agiririk ezkongaien lanbideak artisau eremuarekin lotuta daudela adierazten dute.

C’est dire que les villages sont devenus des communautés exclusivement agricoles avec, disséminés çà et là un commerçant et quelques autres professions du secteur non agricole ; cet appauvrissement de la structure socio-professionnelle, cette ruralisation des campagnes sont un fait récent, qui date de la seconde moitié du XIXe siècle²³.

c) *Famille-souche eredia.*

Famille-souche eredia indartsu mantendu zen Ipar Euskal-Herrian XIX. mendean zehar: “c’était une structure adaptée aux contraintes économiques des vallées pyrénéennes où les pratiques successorales constituaient un élément de protection et de maintien de la maison [...]”²⁴. Zentzu horretan, Arrizabalagak zehazten du seme-alaben artean familiaren lurren eta ondasunen banaketak familiaren porrot ekonomikoa eta etxe-ezgonkortasuna ekar zitzakeela²⁵.

Katolizismo sozialak, 1804an agertu zen Kode-Zibilari aurre egiteko, *famille-souche eredia* erabili zuen. “Frédéric Le Play dénonce

19 Georges Viers: Mauleón-Licharre. *La population et l’industrie. Étude de géographie sociale urbaine*, Bordeaux, Bière, 1961, 42 or.

20 Anne-Marie Moulin: *Les paysans dans la société française. De la Révolution à nos jours*, Paris, Seuil, 1988, 132 or.

21 Moulin, *Les paysans dans la société française*, 133 or.

22 Pierre Labatut: *Les contrats de mariage dans le Pays Basque rural sous le Seconde Empire*. Mémoire de maîtrise d’Histoire, Toulouse, Université Toulouse Le Mirail, 1979, Goyhenetchek aipatuta: *Histoire générale du Pays Basque*, 127 or.

23 Georges Duby eta Armand Wallon: *Histoire de la France rurale (Vol. 3. De 1789 à 1914)*, Paris, Seuil, 1976, 448 or.

24 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 109-110 orr.

25 Marie-Pierre Arrizabalaga: *Family structures, inheritance practices and migration networks in the Basses-Pyrénées in the nineteenth century: Sare*, Davis, University of California, 1994, 166 or.

les effets pernicious de la Philosophie du XVIIIe siècle [...] et propose, lui, une « *Réforme sociale* » qui se fonde sur la restauration du principe d'autorité »²⁶. Familiari dagokionez, autoritate horren rola aitarena da, *famille-souche* manten dezakeen bakarra eta Le Playek eredu horren perfektutasuna Piriniotan eta batez ere Iparraldean aurkitu zuen²⁷. Louis-Etcheverry izan zen, Garaten arabera, familia eredu horren defendatzaile sutsua. Etcheverryrentzat, Le Playentzat bezala, *famille-souche* ereduak bi abantaila nagusi zituen: alde batetik, atzerrian jendeztatze-koloniak sortzea ahalbidetzen zuen eta, bestalde, gizarte-egitura ziurtatzen zuen (kontuan izanik emigratzen zuten familiak haientzat *famille instable* zirela, hau da, landa-eremuan bizitzen ziren artisauak, komertziantek eta langileak, lurarekin lotura gutxi zutenak, hain zuzen)²⁸.

Familia eredu horren ezaugarri nagusiak hurrengo hauek ziren: ezkontza-tasa eta ugalkortasun-tasa baxuak. Seme-alaba gutxi izateak bizi-sustengu gutxiago zihurtatu behar izatea ahalbidetzen zuen, kontuan izanik familiaren jabetza seme ala alaba bakar bati transmititzen zitzaioela. Ezkontzeko adina berandu samar zen eta hor oinordekoen eta gainontzeko seme-alaben arteko eta gizonezkoen eta emakumezkoen arteko desberdintasunak daude. Saran, esate baterako, gizonzko-oinordeen ezkontzeko adina 32,71 urtekoa zen gutxi gorabehera; aldiz, emakumezkoena 28,94 urtekoa zen. Baina oinordekoak ez zirenen kasuan ezkontzeko adina nabarmen handitzen zen, gizonzkoen kasuan 36,55 zen gutxi gorabeherako adina eta emakumezkoenean 30,33²⁹. Ikusi ditugun adin tarte horiek nolabait normaltzat jo behar dira, azken finean, jaraunsten ez zuten seme-alabek gehienetan etxaldeetatik alde egin behar zuten, batez ere nekazari-familien eta jabetza-txikiko familien kasuan. Haatik, ezkontzak jarraitu zuen izaten nolabaiteko gizarte-estatus errespetagarri bat eskaintzen zuen baliabidea.

Avant comme après 1789 ou 1804 (Code civil), le mariage donnait le véritable statut social, en accordant le titre de *maître héritier, maîtresse héritière* de maison (*primu/prima*), la possession de la terre constituant la meilleure voie d'accès à un tel statut³⁰.

Gainera, Rauchek³¹ gizonezkoen kasuan gehitzen du:

Sans femme ni enfants, il devient vulnérable : le veuf ou le célibataire sont

26 Jacques Garat: "Emigrants basques", *Bulletin du Musée basque*, 148, 1997, 77 or. (<https://bmb.bilketa.eus/Bulletin-du-Musee-basque-no148-2e-trimestre-1997?orria=7&lang=fr>)

27 Garat, "Emigrants basques", 77 or.

28 Garat, "Emigrants basques", 77 or.

29 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 110 or.

30 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 110 or.

31 André Rauch: *Crise de l'identité masculine 1789-1914*, Paris, Hachette, 2000, 141 or.

exposés au mépris ou à la condescendance. Sans espoir de travailler pour leur race, ils se révèlent insignifiants, sans prise sur l'avenir de la propriété, ils s'exposent à la risée et à la précarité dans leur vieillesse.

d) *Malthusianismoa*

Goyhenetche, Moulin, Duby eta Wallon bat datoz azalduz krisi ekonomikoen eta hirien pixkanakako garapenaren ondorioz landa-eremuan gertatzen ari ziren aldaketa guztiakin batera, nekazarien kulturaren eta pentsamoldearen pixkanakako bilakaera gertatu zela, malthusianismoa deitu izan denari lotuta:

Pour Claude Mesliand, il existe des liens étroits entre le malthusianisme et l'ouverture plus grande des exploitations au marché. Quand il y a trop de bouches à nourrir, il faut à la fois restreindre ce que l'on vendra et acheter davantage sur le marché. Le bon sens pousse aussi les failles à ne pas trop diviser une terre qui a été récemment et difficilement acquise³².

Ordu arte ustiategi familiarrek ekoiztutako produktuak autohornikuntzarako zuzentzen bazituzten, sistema kapitalistaren logikak eta garapenak merkatu nazionalen integratzera behartu zituen. Horrelaxe azaltzen du García Canclín, adibidez, Mexikoko nekazarien kasuan:

Los mercados locales se vuelven una bisagra clave para articular la economía campesina con el sistema capitalista nacional e internacional. Así lo atestiguan sus dos funciones principales: extraer el excedente de productos de la región para distribuirlos en la sociedad nacional e incorporar al mercado interno al campesinado mediante la distribución de productos industriales³³.

Era berean, Duby eta Wallonek hurrengo azpimarratzen dute:

C. Mesliand [...] observe qu'il y a des liens étroits, nécessaires, entre modernité, propriété, esprit de calcul et malthusianisme. Que la part de récoltes consommés sur place recule, tandis qu'augmente la quantité de denrées à acheter, voici qu'augmente le besoin de prévoir en termes monétaires, et c'est déjà la voie ouverte à la prévision en général, et bientôt à celle des destins familiaux [...], la propriété devient un acquis à préserver et à maintenir ; la rationalité économique exclut qu'elle soit indéfiniment partagée ; surgit alors la mentalité de propriétaire moderne, attaché à l'intégrité vitale de son bien, et dès lors spontanément malthusien³⁴.

32 Moulin, *Les paysans dans la société française*, 134 or.

33 Néstor García: *Las culturas populares en el capitalismo*, México, Nueva Imagen, 1988, 138 or.

34 Duby eta Wallon, *Histoire de la France rurale*, 457 or.

Malthusianismoari edo ekonomiaren planifikazio arrazionalari Moulinek izaera idiosinkratikoko beste alderdi batzuk gehitzen dizkio, landa-eremuan hainbat bidetatik sartuz joango den hiri-kulturarekin zerikusi zuzena dutenak:

[...] d'autres facteurs plus psychologiques qu'économiques s'imposent avec force. Des incitations multiples naissent de l'ouverture plus grande sur la société englobante. Les nouveaux venus au village, instituteurs ou gendarmes, ont peu d'enfants afin de leur assurer une meilleure chance de promotion. Le service militaire est là aussi pour enseigner à ceux qui les ignoraient encore les précautions élémentaires³⁵.

Identitate maskulinoak 1789tik 1914ra izan zuen bilakaerari buruzko ikerketan, André Rauchek pentsamoldean gertatzen ari ziren aldaketak ere aipatzen ditu. Aldaketa horiek, hein handi batean, familia-harremanetan eta ondorioz gizartean izandako bilakaerak ekarriko dituzte. Horrela, XIX. mendearen erdialdetik aurrera, kanpotik zetozen eraginak ugariagoak izan ahala, familia-lotura horiek malgutzen joan ziren. Horren ondorioz gizon gazteek beren autonomia pertsonalari gero eta garrantzi handiagoa ematen hasi ziren; izan ere, Rauchen³⁶ aburuz, autonomia pertsonala gizontasunaren ezaugarri bat bihurtu zen eta horretarako ezinbestekoa zen gizarte-harreman tradizionalatik askatasuna lortzea.

Goyhenetchek gizonezkoen mentalitate aldaketa horri, 1868. urtean egin zen nekazaritza-inkestan emakumezkoekin zerikusia duen ñabardura bat gehitzen dio, haien lan eta dirutza egiteko aukerak ere zabaldu baitziren³⁷: “Les familles sont, il est vrai, moins nombreuses qu'autrefois. Les campagnes ont appris, comme on l'a dit, à faire le fils unique [...]. Une autre cause plus réelle, c'est que la femme abandonne de plus en plus les travaux des champs”³⁸.

e) *Gizontasunaren paradigmaren aldaketa*

XIX. mendean industriak izan zuen garapenaren ondorioetako bat hirietarantz gertatu zen emigrazio masiboa izan zen. 1851ko eta 1911ko errolden artean Frantziako biztanleria 4 milioi biztanletan gehiagotu zen eta gune jendetsuenak hiriak eta burgu handiak ziren³⁹.

35 Moulin, *Les paysans dans la société française*, 134 or.

36 Rauch, *Crise de l'identité masculine*, 132 or.

37 Garatek azaltzen duen moduan, emakumezkoen emigrazioa franko goiz nabarmendu zen; alde batetik, emakumeak ere lan bila joan ziren Ameriketara eta, bestalde, gizon ezkon-gaien beharra zuten: “entre 1832 et 1840, elles constituaient 16% de l'émigration basque, de 1865 à 1874 elles en représentaient 24%, et cette proportion atteint 30% de 1875 à 1877” (Garat, “Emigrants basques”, 75 or).

38 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 114 or.

39 Rauch, *Crise de l'identité masculine*, 122 or.

Ordura arte, gizonaren ugaltze gaitasuna bere maskulinitasunaren ikur garrantzitsuenetakoa bat zen; aitzitik, seme-alaba gutxi izateak bizkortasun eta gizontasun eza isla zitzakeen⁴⁰. Baina emigrazio masiboak, etxeko ekonomia arrazaionalizatu batekin batera, jaioberrien kopurua jaistea eragin zuen eta beraz gizontzat gizontasuna adieraz zezakeen ikur berri bat bilatzea beharrezkoa egin zen, hau da, ekoizpenerako eta lanerako trebetasuna nabarmendu zen.

On peut imaginer que dans leurs relations les hommes aient changé de système de valeurs, qu'ils se soient bravés par des manifestations de puissance, comme l'exploitation de la terre ou la production de richesses nouvelles⁴¹.

Indar eza desohoragarria bihurtu zen.

Bestalde, Eneko Bidegainek⁴² hurrengo gehitzen du:

George L. Mosseren arabera, gizontasunaren irudi hori kristautasunak ere zabaldu zuen, Jainkoak gizonari indar fisikoa eta mentala eman omen zizkiolako, bere burua babes zezan. Eta hortik gerla egitera urrats laburra zegoen. Cochetek dio garai hartako usteen arabera lanak egiten zuela laboraria indartsu eta kementsu, eta horrela bihurtuko zela armadarako on. Odile Roynettek 1890eko soldaduentzako gida bat aipatu du, eta gida horretan ageri da zer eskatzen zitzaaien soldaduei. Laborariak indartsu eta langile on baldin baziren, soldadu on izanen ziren.

Izan ere, Pierre Lhandek, idazle eta apaiz zuberotarrak, *Au Prix du sang* liburuan azaltzen du gazteria emetu egin zela eta zentzu horretan gazteriak, gerla bidez, indar galdu hori berreskura zezan aukera paregabea zela⁴³.

Landa-eremuko gizonen psikologiari buruzko ikuspegi horiei Girardetek⁴⁴ aurrerapen teknologikoeekin zerikusia duten batzuk gehitzen dizkie, ez baita ahaztu behar gazte landatarrek ere, hirietako gazteriak bezalaxe, burguen bitartez nobedadeak eskura zituztela hein handi batean. Zentzu honetan, burguak hiri handietako erakusleho gisa jarduten zuten.

On ne saurait, d'autre part, négliger le rôle joué par la mode nouvelle du sport, les débuts prestigieux de la conquête de l'air où les Français

40 Rauch, *Crise de l'identité masculine*, 122 or.

41 Rauch, *Crise de l'identité masculine*, 123 or.

42 Eneko Bidegain: *Lehen Mundu Gerra «Eskualduna» astekarian*, Bilbao, Euskaltzaindia, 2013, 492 or.

43 Bidegain, *Lehen Mundu Gerra*, 493 or.

44 Raoul Girardet: *Le Nationalisme français: Anthologie (1871-1914)*, Édition numérique ed., 2015.

semblent imposer leur primauté : le goût de la vitesse, de l'adresse et de la force contribue, lui aussi, à modeler la physionomie morale d'une génération éprise d'aventure, de grandes ferveurs collectives, de vie ardente et violente.

3.2 Emigrazioa: gizartearen bilakaeraren faktoretako bat

a) Familia egitura eta emigrazioa.

Eugen Weberrek idatzitako *La fin des terroirs* liburuan esaten duen moduan, migrazioa pobreen aferen bat zen⁴⁵. Migrazioa baliabide gutxi pertsonen erabili zuten irtenbide bat izan zela ñabar daiteke, nahiz eta aberatsek ere emigratu zuten, gehienek Ameriketara, baina haien motibazioak ezberdinak ziren. Oro har, familia bakoitzaren jatorri sozio-ekonomikoa eta giza-harreman sareak erabakigarriak ziren familia bakoitzeko seme-alaben patu geografikoa eta lanbideak erabakitzeko orduan⁴⁶. Jabetza-txikiko eta jabetza ertaineko familien seme-alabek, esate baterako, nekazari-familien seme-alabek baino mugikortasun aukera gehiago zuten⁴⁷.

Oro har, Goyhenetchek dio Ipar Euskal-Herriko baliabide mugatuak -batez ere alderatzen denean Hego Euskal-Herriko eskualde batzuetan gertatzen ari zen garapen industrialarekin- eta oreka demografikoa mantentzeko premiak ezkontza estrategia eta familien ondasuna trasmittitzeko estrategia inposatu zituela⁴⁸. Hortaz, laborariek emigrazioa beren bizitza baldintzak hobetzeko irtenbide gisa erabili zutela azter daiteke. Weberrek⁴⁹ dioen bezala:

la croyance croissante dans la possibilité de la promotion sociale favorisa le développement des ambitions personnelles et d'une sorte d'entreprise individuelle qui sapait les bases de l'ancienne famille et des liens communaux.

Marie-Pierre Arrizabalagak bere *Family structures, inheritance practices and migration networks in the Basses-Pyrénées in the nineteenth century: Sare* doktoretza tesian kasu-azterketa bat egin zuen eta bertan azaltzen du euskal familien estruktura eta jaraunsteko ohiturak seme-alabak etxaldetik alde egitera behartzen zituztela, lurrak eta ondasunak seme-alaba bakar bati trasmittitzen baitzitzaizkion⁵⁰.

45 Eugen Weber: *La fin des terroirs. La modernisation de la France rurale 1870-1914*, Paris, Fayard, 1983, 403 or.

46 Arrizabalaga: *Family structures*, 272 or.

47 Arrizabalaga: *Family structures*, 274 or.

48 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 113 or.

49 Weber, *La fin des terroirs*, 421 or.

50 Arrizabalaga: *Family structures*, 259 or.

Garatek⁵¹ ere euskaldunen emigrazio masiboaren zergatietako bat familia-ondarea banatzeko ohitura tradizionalan ikusten du. Arrazoi bera aurkitzen dugu Euskal Kultur Erakundeak bere web-gunean ikusgai duen “Euskaldunen Argentina” erakusketan ematen diren arrazoiaren artean: “Etxaldeetako gaztenak behartuak dira etxean berean lan egitera, ala kanpora joatera hazkurri edo fortuna bila”⁵². Konkretuki jabetza-txikiko familien estatus-baxuak eta baliabide-ekonomiko urriak ez zuten ahalbidetzen ezkongabe zeuden seme-alabak urte askoz etxaldean gelditzea eta familia-jabetza jaso ez zuten seme-alabek migratzera behartu zituzten. “Emigration thus constituted a necessary stage in the life-cycle evolution of small-property owners’ descendants as they probably could not face bankruptcy and downward social mobility within Sare”⁵³.

Ameriketara hartu zutenen bidea bi denboraldietan bana daiteke. Lehenik, etxejabeak ez ziren seme-alabek kantonamenduko ondoko herrietara ala eskualdeko hiri handietara alde egiten zuten; bigarrenik, herri horiek eskaintzen zituzten aukera ekonomikoak eta lan-irteerak ezagutuz gero Ameriketara abiatzen ziren: “while Saint-Jean-de-Luz had established strong fishing and commercial ties with the island of Saint-Pierre-de-Terre-Neuve, Bayonne had constructed far-reaching naval and commercial ties with Argentina”⁵⁴. Emigrazio bi fase horiek Jean Bouvier historialariak migrazioa hirietarantz esplikatzen iradokitu zuen teoriarekin lotura dute. Historialari horren ustez eskulangileek eta nekazaritzako langileek hiri handietara mugitu baino lehenago beren jatorrizko herrien ondoko hiri txiki eta ertainetara joaten ziren:

En effet, d’un côté, il y avait un mode de croissance diffus, articulé au développement progressif des campagnes et à un processus d’urbanisation en deux temps. Il s’appuyait sur une poussée des villes petites et moyennes, et touchait moins les paysans propriétaires, assurés d’une certaine pérennité, que les artisans ruraux et les ouvriers agricoles⁵⁵.

Guri dagokigun kasuan ez ziren artisauak eta langileak emigratzen zuten bakarrak, errenta txikia zuten nekazari-familien seme-alabek ere erabaki bera hartu behar zuten, baina, edonola ere, Arrizabalagaren eta Bouvierren azalpenen arteko paralelotasuna argi gelditzen da.

51 Garat, “Emigrants basques”, pp. 69-85.

52 Euskal Kultur Erakundeak: (https://www.eke.eus/eu/kultura/euskal_herria/euskal_diaspora/euskaldunen_argentina/abiatzea_bidaia)

53 Marie-Pierre Arrizabalaga: “Structures familiales et destins migratoires à Sare au XIXe siècle”. *Lapurdum*, 2, 1997, pp. 237-255 (doi:10.4000/lapurdum.1817), 287 or.

54 Arrizabalaga: *Family structures*, 289 or.

55 Jean Bouvier: *L’impérialisme français avant 1914*, Paris, Mouton, 1980, Yves André Perezek aipatuta: “1892: l’année où la France est retournée au protectionnisme”, *Humanisme et Entreprise*, 3, 2012, 12 or. (doi: <https://doi.org/10.3917/hume.308.0001>)

Bigarren belaunaldiko ondorengoei jarraituz, Arrizabalagak azaltzen du horiek erdigune urbanoetarako⁵⁶ bidea hartu zutela lan aukera ezberdinak jarraituz eta nekazaritza-eremuan gertatzen ari zen krisiari ihes eginez: “[...] rural-to-town or rural-to-city migration movements constituted an attempt by second-generation male and female children to move away from agricultural professions”⁵⁷. Era berean, hirietara migratzeko erabaki pertsonal horiek aipatutako André Rauchen iritziarekin lot daitezke: kanpoko eraginak nabarmentzen joan ahala, antzinako familia-harreman tradizionalak lausotzen joan ziren eta erabaki pertsonalek garrantzi handiagoa hartu zuten.

Bestaldetik, senide eta bizilagunen arteko harreman-sareek, baita emigrazio agenteek ere, Ameriketarako emigrazio zuzena erraztu zuten, hau da, hirietatik eta burguetatik lehenago pasatu beharra ekiditu zuten. “In fact, family ties and international commercial networks overseas might have helped individuals to build and reinforce professional and economic ties”⁵⁸. Óscar Álvarezek azalpen bera azpimarratzen du: “La emigración pasa así de enmarcarse en un ámbito de decisión únicamente personal, a integrarse en un sistema social o familiar más amplio”⁵⁹. Gure aburuz, zentzu horretan, Álvarezek “cadenas migratorias”⁶⁰ deritzona Clifford Geertzen “sen ona”⁶¹ kontzeptuaren bitartez ere uler daiteke. Euskaldunon artean Ameriketarako emigrazioa antzinatek zetorren ohitura bat zen, beraz, XIX. mendean zehar emandakoa sen onak “naturalizatutako” tradizioztat jo daiteke, herritarrek gainera Geertzek sen onari esleitutako “praktikotasunaren” bitartez uler zezaketena (praktikotasuna ez da baliagarritasun gisa bakarrik ulertu behar, batez ere zuhertasuna eta jeinuarekin dago lotuta): *diru aski biltzea lortuz gero zergatik ez entseatu Ameriketara joaten, beste batzuek nire aurretik egin zuten antzera, niretzat eta nire ondorengozat etorkizun hobe baten bila*. “La practicidad del sentido común es una cualidad que éste otorga a las cosas, y no una cualidad que las cosas le otorgan a él”⁶².

Hasieran aipatu dugun moduan, nekazari-familiek jabetzak zituzten familiek baino mugikortasun murriztuagoa zuten. Halere, familia horien estrategiak beren seme-alaben egonkortasuna bermatzera bideratuta

56 Sarako kasua aztertzen duenez gero, Arrizabalagak Baiona, Ustaritz, Donapaupe, Donibane-Lohitzune ala Angelu erdiguneak aipatzen ditu, eta neurri txikiago batean Bordale eta Paris ere bai.

57 Arrizabalaga: *Family structures*, 289 or.

58 Arrizabalaga: *Family structures*, 290 or.

59 Óscar Álvarez Gila: “Emigraciones de Europa a América en los siglos XIX y XX: el caso de la emigración vasca”, *Cuadernos Canela*, 16, 2004, 104 or.

60 Álvarez Gila, “Emigraciones de Europa a América”, 105 or

61 Clifford Geertz: *Conocimiento local. Ensayos sobre la interpretación de las culturas*, Bartzelona; Buenos Aires; Mexiko, Paidós, 1994, 93-116 orr.

62 Geertz, *Conocimiento local*, 111 or.

zeuden: “while sharecroppers’ geographical and professional strategies never promoted upward social mobility in the early nineteenth century, they protected individuals from downward social mobility”⁶³. Izan ere, familia horiek bordalde batetik bestera mugitzeko ohitura garatu zuten, besteak beste, XIX. mendearen hasieratik, Antzinako Erregimenan ez bezala, familiak beren kontratuak aldiro berritzera behartuak izan zirelako⁶⁴.

Dena den, gertuko landa-eremuko herriekin harreman estuak izan arren, Arrizabalagak dio XIX. mendearen buakerako belaunaldien arrastorik ez duela aurkitu artxiboetan eta, beraz, Espainiara edota kolonia frantsesetara migratzeko ohitura garatu zutela pentsa daitekela⁶⁵. “Thus, sharecroppers could choose between two migration destinies: rural-to-rural or rural-to-overseas migration, movements which never guaranteed them upward social mobility”⁶⁶. Arrizabalagak aipatzen duen landa-eremu barruko mugikortasun hori (rural-to-rural) gero eta bazterrekoagoa izan zela esan genezake, akaso krisi ekonomikoak eta mugikortasun sozial abantailatsu baten bilaketak eraginda; era berean, egoera honek familien ohiturak eta harremanak aldarazi zituen.

Alde batetik, Georges Viersek azaltzen du Mauleko eta inguruetako gazteriak, gizonezkoak batez ere, espartinen industriari lan egitea baino Ameriketara lehen eta gero hirietara emigratzea nahiago zutela: “Quand les rapporteurs du Conseil général ou de la préfecture insistent, à propos de la sandalerie naissante, sur le fait qu’elle emplie enfants, femmes et vieillards, on peut imaginer que la cause principale en est le départ massif des hommes”⁶⁷.

Izan ere, Maule departamenduko migrante kopuru gehien eman zuen arrondisamendua izan zen, %45a⁶⁸. Baieztapen honekin bat dator Jacques Garat. Ikerlari honen arabera, hirurogei urteren epean (1831-1891) Maulek 12 000 biztanle galdu zituen eta, Baionarekin batera, gazteriaren parte handi bat galdu zuen: “Au total, de 1832 à 1884, le Pays Basque, qui compte pour le quart seulement de la population du département, fournit les deux tiers de ses émigrants”⁶⁹. Iritzi berekoa da Goyhenetche. Historialari honek dioenez, emigrazioa hirietara eta Ameriketara zuzendu zen gehien batez: “l’exode rural qui affecte la campagne autour de Mauleón et de Hasparren n’a pas servi à alimenter

63 Arrizabalaga: *Family structures*, 282 or.

64 Arrizabalaga: *Family structures*, 277 or.

65 Arrizabalaga: *Family structures*, 283 or.

66 Arrizabalaga: *Family structures*, 285 or.

67 Viers, *Mauleón-Licharre*, 45 or.

68 Viers, *Mauleón-Licharre*, 41 or.

69 Garat, “Emigrants basques”, 72 or.

le développement urbain du bourg, mais le flux migratoire en direction de l'Amérique"⁷⁰. Era berean, espartinen industrian lan egiteko mugaz bestaldeko euskaldunen eta aragoiarren etorrerak, gehi populazioaren migratze joerak Maulen bertan jaiotzen zirenen kopuruaren beherakada eragin zuten: "le changement est très brutal : en 1896, les natifs forment les trois quarts de la population ; quinze ans après, en 1911, ils n'en représentent plus qu'un tiers"⁷¹.

Marie-Pierre Arrizabalagak⁷² azaltzen du *droit d'aînesse integral*, hau da, biziraun zuen lehen semea edo alabari familia-ondarea trasmittitzearen ohitura, jardunbide arrunta izateri utzi ziola mendearen amaieran. Arrizabalagaren arabera, ohitura aldaketa honen atzean mentalitate aldaketa bat dago:

[...] descendants did not want to wait until household heads decided to pass their powers and allows them to get married. Instead, their considered other options which sometimes drove potential heirs away from the family house and, therefore, made them ineligible for taking charge of the family property⁷³.

b) Bizitza baldintzak eta emigrazioa

Emigrazioaren arrazoi en artean Weberrek honela dio:

En 1900, quelqu'un qui avait étudié "l'exode rural" plaçait la "vanité des parents" au premier rang parmi les facteurs qui encourageaient cet exode. Les autres, par ordre, étaient : le certificat d'études [...]; le service militaire, qui coupait les jeunes de leur environnement familial et les exposait aux facilités de la vie urbaine ; le mépris de l'agriculture, occupation estimée à la fois peu prestigieuse et peur rémunératrice ; la crainte de l'ennui ; l'attraction exercée par des plaisirs inconnus ; l'espoir d'une vie facile et d'une fortune vite acquise ; et enfin, l'exemple contagieux des autres, d'autant plus puissant que les transports leur permettaient de revenir chez eux montrer leurs nouveaux vêtements, leur nouveau statut et leur richesse, et donne l'impression que les gens des villes ne travaillaient presque pas, ou même jamais⁷⁴.

Weberren aburuz, deskripzioan azaltzen diren arrazoiak landa-eremuan zabaltzen joan ziren balore eta aukera berrien iturburutzat jo daitezke⁷⁵. Alde batetik, emigrazioak alfabetatze-prozesua nolabait

⁷⁰ Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 76 or.

⁷¹ Viers, *Mauleón-Licharre*, in 47 or.

⁷² Arrizabalaga: *Family structures*, 171-172 orr.

⁷³ Arrizabalaga: *Family structures*, 173 or.

⁷⁴ Weber, *La fin des terroirs*, 415-416 orr.

⁷⁵ Weber, *La fin des terroirs*, 416 or.

bultzatu zuen eta emigranteek beren seme-alaben heziketa eta prestakuntza orokorra hobetzea bilatzen zuten⁷⁶.

Bestetik, lekuko eliteek emigrazioaren ondorioen inguruan azaleratutako kezka gizartean aldaketak gertatzen ari ziren seinaleak dira. 1909an Ipar Euskal-Herriko herrietako apaizen artean Eliza katolikoak bertako populazioaren fedea eta ohituren egoera ezagutu nahian inkesta bat banatu zuen. Egun inkesta⁷⁷ horren azterketa bukatu gabe dugu, baina apaiz gehienek emigrazioa gorrotagarritzat jotzen zutela (*détestable, déplorable, un mal*) argi eta garbi ikusi dugu. Mitikileko (Zuberoa) apaizak, esate baterako, hurrengo hau idatzi zuen: “au point de vue temporel si l’émigration est bonne, elle est mauvaise au point de vue moral et social”⁷⁸. Halaber, apaiz gehien arabera, emigratzeko arrazoi nagusia askonahia izaten zen: “l’ambition et la fortune”⁷⁹. Pierre Lhande, ere kezkatu azaldu zen eta idazlan ezberdinetan (adibidez, “L’émigration basque”, 1910) emigrazioak zekarren arriskuez ohartarazi nahi izan zuen (batez ere fedearen eta elizara joatearen praktikaren galtzea, baita erlijioaren bidetik urruntzeak zekartzan bizioak ere):

A son foyer, le Basque garde strictement la loi de l’abstinence; à l’auberge, et hors de son village, il s’en affranchira avec une sérénité du moins apparente. Lui qui chante, tous les dimanches, dans les galeries réservées aux hommes, pendant la grand’messe et les vêpres, il oubliera, loin d’Euskal-Erria, le chemin de l’Église ou se mêlera tout au plus aux esprits forts qui prétendent assister à l’office en causant ou en fumant sous le porche.

[...]

Malheureusement, cette génération de dispersés, en retourment, sur le tard, à sa source, après avoir vagabondé par le monde, y apporte des éléments étrangers qui la troublent. Certains “Américains” revenus au vieux pays, avec leur mentalité d’outre-mer, ont mis dans le peuple certain esprit moderne, certaines fièvres mauvaises, qui ont troublé la noble sérénité du peuple terrien⁸⁰.

76 Weber, *La fin des terroirs*, 418 or.

77 Eskerrak eman nahi dizkiogu Phillipe Beitia, Baionako Agiritegi Diozesiarreko kantzularia dena, eskaintako laguntzagatik.

78 Archives Diocèse de Bayonne. Galdera hurrengo hau zen: “Donnez votre sentiment sur l’émigration à l’étranger au triple point de vue temporel, moral et social”.

79 Galdera: “Quelles raisons les décident à quitter leurs pays pour les pays étranger”.

80 Pierre Lhande: “En zigzag à travers les Amériques”, *Gure Herria*, 4, 1950, 216-222 orr. ([En zigzag à travers les Amériques | Eusko Ikaskuntza \(eusko-ikaskuntza.eus\)](#)) (2021eko irailaren 14).

Ildo horretan, Garatek seinatzen du elizaren eta eliteen arteko beste kezka nagusia lurra eskulanik gabe gelditzea zela eta, horren ondorioz, nekazarien emigrazioa gainontzeko gizarte-klasekoena baino gehiago azpimarratu zutela⁸¹.

4.1 Duhalt familia

Zuberoan zuen jatorria Duhalt familiak (Muskildi, Urdiñarbe eta Maule). Familiako ahaide askok Ameriketara emigratu zuten, batez ere Mexikon, Argentinan, baita Kuban ere aurkitzen ditugu.

Egun arakutzen ari garen gutunak Thomas Duhalt izeneko jaunari gizarte-klase ezberdinetako pertsonak bidalitakoak dira. Thomas 1818an Muskildin jaio zen eta Urdiñarben zendu zen 1891n. Oro har, hamar anai-arreba ziren: 6 neska eta 4 mutil. Mutil guztiek emigratu zuten, hiruk Mexikora eta batek Kubara. Neskak, aldiz, Zubero aldean geratu ziren, baina bi Bordalen ezkondu ziren.

Thomas Mexikorantz (Vera Cruz) abiatu zen eta bertan errentadun bilakatu zen. 1852an Zuberora iltzuli zen, baina 1858an berriz Mexikora itzuli behar izan zen denboraldi baterako bere anaietako baten arazo ekonomikoak konpontzeko xedearekin. Thomas Urdiñarbeko alkatea izan zen 1865-1873 bitartean; azken urte horretan, Urdiñarbeko egoera zibilaren arabera, Thomas Angoulêmen egon zen. Fondoan topatu dugun gutun batek garai hartan Thomas preso zegoela aditzera ematen du⁸², baina ez du arrazoirik aipatzen.

Thomasek bi seme-alaba izan zituen bi emakume ezberdinekin: Charles edo Carlitos Duhalt (Vera Cruz, 1850) eta Elisa Duhalt (Urdiñarbe, 1855). Elisa moja bilakatu zen. Carlitosek, aldiz, goimailako postu bat lortu zuen Mexikon: “[...] pues es diputado en Querétaro y secretario particular del Gobernador de ese Estado”⁸³. Gainera, gutun horretan aipatzen denez, Carlitosek bere abizena aldatu zuen, akaso “amerikar” huts baten itxura eman nahian: “ha creído muy indigno de él el nombre de Duhalt, hoy se llama, Carlitos Castilla”⁸⁴ (era berean, baliteke Carlitosen amaren abizena Castilla izatea).

81 Garat, “Emigrants basques”, 74 or.

82 1873ko maiatzaren 23an Elisak, Thomasen alaba, gutun bat idatzi zion bere aitari eta amaieran hurrengo hau irakur dezakegu: “En attendant le plaisir de vous voir près de nous comme avant, je vous quitte en vous embrassant de tout cœur. Nous attendons toujours quant [?] que cette longue captivité finira j’espère que vous nous serez bientôt rendu [?] cher père revenez bien vite. Votre fille que vous aime.

83 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Juan Bautista Cougetek Córdoba bat Thomas Duhalt bidalitako gutuna (1875eko azaroaren 29). Gutun hau geroago aztertuko dugu.

84 Lehen aipatutako gutun bera.

4. DUHALT FAMILIA-REN GUTUNAK*

* Eskerrak eman nahi dizkiogu Robert Elissondori, Mauleko Ikerzaleak elkarteko zuzendaria dena, Duhalt fondoa Baionako agiritegi-tan aurki genezakea aipatzeagatik. Era berean, Marie-José Mujicari, Ikerzaleak elkarteko kidea dena, eskertu nahi diogu Duhalt familiaren inguruan aurrera eramaten ari den lan baliotsuagatik.

4.2 Gutunek esaten digutena

Kontuan izanik fondoaren erabateko azterketa ez dugula amaitu oraindik, gutunetatik orain arte ateratako ondorio batzuk aurreratuko ditugu hemen.

Lehenik eta behin, esan beharra dago XIX. mendearen bukaera garai aldakorra izan zela eta bi mundu sinbolikoen uztarketa gertatu zela. “Modernitateak” ez zuen kultura herrikoiak berezkoak zituen joerak, baloreak, ekimenak eta abarrekoak desagerrarazi (ez erabat eta ez denak modu eta aldi berean bederen). Haatik, bi mundu sinboliko horien topaketa “negoiazio” baten moduan ulertu behar dugu; kultura herrikoiak prozesu horren barruan moldatzea lortu zuen, baita modernitateak jasotako ideia berriak bere erara asimilatzea ere. Halaber, populazio landatarra eta haren tradizioa ez ziren aldagaitz mantendu denboran zehar, landa-eremua kanpotik zetozen ohitura eta pentsamolde berriei irekia baitzegoen.

Xaribariak, gizarte-kontrolarako tradiziozko baliabide mota bat zena, adibidez, XIX. mendean zehar popularitasuna galtzen joan ziren arren, ez ziren erabat desagertu, baizik eta beste funtzio mota bat betetzera bideratu ziren⁸⁵. Duhalt fondoan topatu dugun gutun batek xaribaria herriko gizon bat barrengarri uzteko erabili zela aditzera ematen du; era berean, eta *Famille-souche eredu*a azpiatalean aipatu dugun ildoan, beste gutun batean ezkontzak eta ezkontzeko “hautatzen” zen bikoteak zuten garrantzia baieztatzen da. Hona hemen gutun horien pasarte batzuk.

Pour mon frère cher Mr. Duhalt j'en suis de votre avis comme il est n'est pas bien d'aucune manière et je suis et nous sommes de votre avis il fera bien de prendre une compagne fidele soit pour l'intérieure soit pour l'extérieure et j'espère que dans la prochaine nous saurons qu'elle ages qu'elle à elles et ses enfants, mais s'il doit se faire qu'il se fasse le plus tôt possible et que nous le félicitons⁸⁶.

Jean Urrutyk Thomas Duhalti bidali zion gutun horretan bere anaiaren ezkontzaren inguruan mintzo da. Pasarte hori irakurritz gero iradoki dezakegu Urruty ez zegoela sobera kontent, bederen ez zegoela erabat konbentziturata, anaiak ezkontzeko egin zuen hautuaz. Hilabete pasata Duhalti bidaltzen dion beste gutun batean hurrengo hau irakur daiteke: “Merci encore de m'avoir dit le jour de mariage de mon frère car lui

85 Xaribariaren garapenaren inguruan sakontzeko ikusi Xabier Itçaina: “Popular justice and informal politics: the Charivari in Nineteenth- and Twentieth-Century France”, in Ilaria Favretto eta Xabier Itçaina (ed.): *Protest, Popular Culture and Tradition in Modern and Contemporary Western Europe*, Londres, Palgrave, 2017, 185-207 orr.

86 Archives Départementales des Pyrénées-Atlantiques (ADPA): Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Urrutyk Paristik Thomas Duhalti bidalitiko gutuna (1875eko urriaren 1).

même il n'a pas eu le temps de m'écrire [...] La jeunesse s'est il bien amuser à des charivary au pauvre vieux⁸⁷”.

Ondorioztatu dezakegu bere anaiaren ezkontza nolabait ez zela ongietorria izan herrian, “la jeunesse s'est il bien amuser à des charivary au pauvre vieux”, agian haurrak zituen emakume batekin ezkondu zelako. Baina urte bat lehenago Urrutyk Duhalti bidali zion gutun batean⁸⁸ eskatzen dio mesedez aipa ziezaion bere anaiari etxaldea erosteko aukera zuela bertan bere emaztearekin bizitzeko, beraz pentsa dezakegu lehen emazte hori zendu zela eta alargun gelditu ostean anaiak berriz ezkontzea erabaki zuela. Kasu honetan dibortzioa ez du gu kontuan hartzen, azken hau ez baitzen legalizatu Estatu-frantsesean 1884. urtea arte.

Baina aurreko adibideek tradizioa bera nabarmetzen badute, hurrengo honek, Margarita Caset Carricabururena, Goyhenetchek azaldutako emakumezekoen emigrazioa eta nolabaiteko “askatasun hastapenak” baieztatzen ditu. Margaritak Thomas Duhalti bidali zizkion gutunen arabera badakigu burges batzuentzat lan egiten zuela - “mis señores” izendatzen baititu⁸⁹- Madrilen. Bertan, neskame izan arren, beste norbaitekin erdi bana establezimendu bat irekitzen saiatu zen, baina afera gaizki atera zenez zorrak egin zituela azaltzen dio:

Que cuando llege à esta [hiria] puse un establecimiento à medias y no abiendome querido dar cuentas tube que demandarle a [¿] y resultando que yo tenia razon para lo que pedia que con el establecimiento salio que entregandole yo cuatro mil reales me quedo con el y no estando mis Señores en Madrid le escribo las dos cartas esperando de U. que para el [¿] no me falten los cuatro mil reales porque si no lo perderia todo en U. espero que no tengo otro padre mas que U. que me favorezca porque si no me econtrare en la calle pudiendo estar bien por que la casa bale para todo un bida dentro de cuatro o cinco meses le debilbere dicha cantida por que se yo el dinero que bale la casa por lo tanto le pido encarecidamente que no me falte para ese día el dinero por que no espero en nadie mas que en U. que sea mi salvacion en la cuestion presente el secretario del Juez y un [¿] que frecuentaba la casa an sido los que se an interesado mucho por mi que si no ubiera sido por ellos lo ubiera perdido todo [...] ⁹⁰.

87 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Urrutyk ParistikThomas Duhalti bidalitko gutuna (1875eko azaroaren 28).

88 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Urrutyk Paristik Thomas Duhalti bidalitako gutuna (1874eko azaroaren 12). Gutun hau geroago aztertuko dugu.

89 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art. 7 Margarita Casetek Madrildik Thomas Duhalti bidalitako gutuna (1874eko azaroaren 6).

90 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art. 7 Margarita Casetek Madrildik Thomas Duhalti bidalitako gutunak (1874eko azaroaren 9).

Lehenik eta behin, nahiz eta hirietara emigratzen zuten emakume gehienei neskame gisa lan egitea egokitzen zitzairen, Margaritaren kasuak adierazten du behe-mailako klasekoak izanik ere migratzaileei ere aukera ezberdinak zabaltzen zitzaizkiela (pentsa dezakegu, adibidez, Margarita jabetza-txikiko familia batekoa zela). Alde batetik, Margaritak bere nagusiak Madrilan egon balira lagunduko luketeela aditzera ematen du. Baliteke kasu honetan bere aurrezkiekin ala bere nagusien laguntzarekin establezimendua jarri ahal izana. Bestaldetik, argi dago establezimenduaren bitartez kontaktuak egin zituela -epailearen idazkaria adibidez- eta horiek egoera larrietan laguntza eskaini ziotela.

Bigarrenik, Margaritak Thomas Duhalti idazten dion beste gutun batean ezkontzeko asmoa duelaren berri ematen dio:

Tomas en el momento que recibes esta haras el favor de que el cura de la parroquia estienda mi fe de baustimo igual que la que remito poniendo que soy soltera después la llevas en casa del obispo para que la firme y ponga el sello, y luego as legar la carta el cónsul de España todo esto me corre mucha prisa espero me haras este favor lo mas antes posible porque quiero contraer matrimonio [...] ⁹¹.

Hori ere ezohikoa zen garai hartan, izan ere, Arrizabalagak ⁹² jabetza-txikiko bigarren belaunaldian koka daitezken emakumezkoen hautuak azaltzen dituenean agerian uzten du herritik hirira mugitzea erabakitzen zuten neskak, oro har, zelibatua mantentzera behartuak zirela, neskame ala moja izatea baitziren bi alternatibak. Dena den, hirietan lan egiten zuten neskameek ere euren etxeak izateko aukera zuten, baldin eta dirua aurrezten bazuten ⁹³.

Margarita Casaten adibideak lekuko eliteek betetzen zuten rola eraren inguruko azalpena emateko parada ematen digu. Zorigaitzez ez ditugu Thomas Duhaltetik jasotako gutunei emandako erantzunak. Baina ez dugu ahaztu behar Thomas Ziberuko notable bat zela (gogorarazten dugu hemen Vera Cruzen errentaduna izan zela eta ondoren Urdiñarbeko alkatea), beraz, Margaritak eskatzen dizkion faboreak klientelismo sare baten adierazgarritzat jo daitezke. Sare horren barruan, eliteen arteko ordezkariak Josu Amezagak “bitartekari” deritzonaren papera betetzen zuten.

Batetik nekazal gizartea dugu, bere bizimodua eta guzti. Bestetik, nekazal girotik kanpo eraikitzen ari den gizarte modernoa, kapitalismoari gero eta lotuagoa. Azken hau nagusi da, bertan kokatzen baitira nekazal gizartean

91 ADPA: Fonds Duhalt 887 J art. 7 Margarita Casetek Thomas Duhalti bidalitako gutuna (1875eko martxoaren 14).

92 Arrizabalaga: *Family structures*, 291-292 orr.

93 Goyhenetche, *Histoire générale du Pays Basque*, 110 or.

eragin handia izango duten botere-guneak: politikoa, ekonomikoa, kulturala, erlijiosoa. Eta tartean jauntxoak ditugu. Jauntxoak, jatorriz eta bizi-moduz, nekazal gizarteak dira. Baina klasez, gizarte nagusitik hurbilago daude. Jarrera horretan, jauntxoek bi mundu horien arteko bitartekotza egiten dute. Arrazoi historiko eta kulturalak [...] direla medio, nekazariak jauntxoarekiko duen menpekotasunezko lotura bikoitza da: alde batetik jauntxoa zapaltzailea du; bestetik, babesle⁹⁴.

Bestaldetik, gutunen bidez emigratzeko erabaki pertsonalen atzean landa-eremutik askatzeko nahia zegoela egiaztatu dugu. Jean Urrutyk Thomas Duhalti igorritako beste gutun batean ez bera ez bere sema ezin direla familiaren etxaldez arduratu azaltzen dio, azken honek ez baitu laborari izateko asmorik (kontuan izan behar da Urruty Parisen bizi zela eta beste norbaitentzat lan egiten zuela). Are gehiago, Urrutyk irabazten duen dirua bere semearen hezkuntzan inbertitu nahi duela argi uzten dio:

Mais maintenant que je suis le maître et seul je m'en défaire de la propriété puisque je n'ai pas asse pour vivre dans le pays basque et que je suis obligé de rester a paris quand même ne serais que pour l'instruction de mon fils, je ferais travailler mon argent [...]

Très cher Mr. Duhalt je bien vous demander conseil faut-il que je vende ma propriété quand même je ne pourrais jamais jouir moi même et mon fils ne pourra faire un laboureur⁹⁵.

Beste gutun batzuetan ere gauza bera frogatzen dezakegu. Duhaltrek Cordobatik (Argentina) antza J. Couget bere iloba zenaren zenbait gutun jaso zituen. Gutun horietako batean Cougetek honela dio:

No ignorá U. Que a mi llegada a esta fui destinado en una hacienda del Sr. Sisos en donde estuve cuatro años y tuve que separarme falta de paga de mis sueldos, desde entonces estoy en la tienda de ropa de mi tio Domingo, ese ramo esta hoy perdido, figurese U⁹⁶.

Dudarik gabe J. B. Couget Argentinan zituen kontaktuez baliatu zen. Ez dakigu nork bidali zuen pasarte horretan aipatzen duen Sr. Sisosen etxaldean lan egitera, baina agerian uzten du soldata eza zela eta erabaki zuela bere osabaren dendan lan egitea.

94 Josu Amezaga: *Herri kultura: euskal kultura eta kultura popularrak*, Leioa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 85 or. http://www.euskara.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Josu_Amezaga_TESIA.pdf (2021eko irailaren 2). Amezagak Beltza historialariaren "bitartekotza" kontzeptua azaltzen du "herria" eta "kultura" hitzak definitzeko Euskal Herrian egin diren saiakerak garatuz.

95 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Urrutyk Kermadio jauregitik bere anaiari bidalitako gutuna (1874eko azaroaren 12).

96 ADPA: Fonds Duhalt 87J art.7 Juan B. Couget Cordobatik Thomas Duhalti bidalitako gutuna (1874eko uztailearen 16).

Beste gutun batean Cougetek hurrengo hau kontatzen dio:

Los negocios marchan aquí como decimos nosotros tout doucement, no entraré en comentarios, porque supongo que los periodicos tendran à U. en corriente de la situación de Mexico, este país del oro y de la plata (tristes ilusiones).

[...]

Mi tio sigue lo mismo encargado de los negocios de la viuda Legrand è hijo. Su hijo Miguel es un muchacho de capacidad, ha tomado la carrera de abogado y abriga la esperanza de que pronto (10 años) se hablará de él como hombre eminente.

De mi humilde persona nada diré à U., tengo alguna ambicion, pero todavia no me atrevo a lanzarme en busca de la fortuna [...]. Ya tengo algo en vista pero no me atrevo à decirle, de miedo que se ria de mis castillos en España⁹⁷.

“Lanzarme en busca de fortuna” esaldiak laburbiltzen du, oro har, maila-baxuko euskal emigranteek Ameriketara abiatzen zirenean zeren bila joaten ziren: bizitza berri batek eman ziezaiekeen aberasteko parada eta, aberastearekin batera, hierarkia sozialean gorantz egiteko aukera. Hor dugu Cougeten osabaren semearen adibidea, zeinek zuzenbidea ikasteko aukera izan baitzuen eta akaso bere aita Ipar Euskal-Herrian gelditu izan balitz ezin ziezaiokeen aukera berdina eskaini.

Baina gizarte-maila baxuenetarikoetan koka daitezkenak ere beren baliabideak zituzten beren bizi-baldintzak hobetzeko; hau da, gizarte-mugikortasuna ez zen klase-sozial zehatz batzutara mugatzen. Ch. Barret izenarekin sinatutako norbaitek Thomas Duhalti bidalitako gutun batean dio bere langile batek bere etxaldean lan egiteari utzi nahi diola eta de Cartas izeneko norbaitentzat lan egiteko asmoa duela; hortaz, Barretrek Duhalti de Cartasen izenean langile horren erreferentziak eskatzen dizkio:

Mon cher Thomas,

Je désire connaitre la probité et l’honorabilité, ainsi que les motifs de séparation d’un de vos metayers cultivateurs qui a demandé une metairie à exploiter à la famille de Cartas de Mauleón.

M. de Cartas, juge suppléant a Palais, m’a prier de lui procurer les renseignements dont s’agit, - il s’agit [?] ainsi que je vous l’ai déjà dit,

97 ADPA: Fonds Duhalt 87J art.7 Juan B. Couget-ek Thomas Duhalt-i bidalitako gutuna (1875eko azaroaren 29).

d'un de vos metayers qui vous quitte, - ou qui a l'intention, ou qui doit vous quitter, dont M. de Cartas ne connais ni le nom, ni le nom de la metairie qu'il exploite pour votre compte⁹⁸.

Bestalde, Jean Urrutyk Duhalti igorritako gutun batean *le basque* izendatzen duen gizon baten familiaren lan-ibilbidea azaltzen dio. Bertan, *le basque* horren gurasoak etxezainak (*métayer*) zirela aipatzen du, baita etxezain horien lantoki ezberdinak eta ibilbidea ere:

[...] j'ai connu son père et sa mère ses frère et sœur son père était natif de Mignarte de Mendy aujourd'hui'hui appartenant a Mr. Yrigoïen et avais rester très longtemps metaier chez Ahabistira [?] de Mendy à hars appartenant à Ahasloy de Garaibi puis 2 ans chez Agères aujourd'hui'hui votre propriété puis son père était homme d'affaire d'un Mr. De bas souche [...] ⁹⁹.

Bigarren gutun batean Urrutyk *le basque* horren anai-arreben lanbideak ere zehazten ditu: “[...] il a un frère griadier [?] de douanes dans la Direction de Montpellier, et une sœur fermière chez Lésiague [?] Dahary [?] ¹⁰⁰”.

Le basque honek, Jean Mignart izenekoa, bere burua aurkezten du beste gutun batean:

[...] je suis natif de Mendy fils legitime de Mr. Mignart et de Marianne Bidart tout deux décédés depuis longtemps – ma sœur habite Ainharp maison Leciaguebery mariée avec Julien Chaury d'Ordiarp quant a moi je n'a plus habité le pays depuis l'age de 20 ans sa fais que je en suis guere connu au pays [...]

[...] voila donc mon nom exactement – Mignart Jean employé des douanes à Paris 27 Boulevard de la Villette [...] ¹⁰¹.

Pasarte horiek irakurri ondoren argi gelditzen da bai Jean Mignartek bai bere anaiak, etxezain baten semeak izan arren, hirira emigratzea erabaki zutela, bat Parisera eta bestea Montpellierrera, familiaren

98 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Ch. Barretek Donapaleutik Thomas Duhalti bidalitko gutuna (1875eko urtarilaren 9).

99 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Urrutyk LivetikThomas Duhalti bidalitko gutuna (1874eko maiatza).

100 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Urrutyk LivetikThomas Duhalti bidalitko gutuna (1874eko maiatza).

101 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Mignartek Paristik etorkizunean izango zen bere amaginarrebari bidalitko gutuna (1874eko apirilaren 24). Gutun honetan Jean Mignartek Jeannen amari bere alabarekin ezkontzeko baimena eskatzen dio. Dirudienez amak bere onespena eman zion, gutunaren goiko izkina batean irakur baitaiteke: Rep. (erantzuna) – 4 mai avec consentement [...].

lanbide tradizionala bertan behera utziz ; soilik arreba Ainharbeko etxalde batean laborari gisa gelditu zen.

Jean Urruty bera antzeko kasu bat da. Thomas Duhalti igorritako gutun batean argi uzten du bere gurasoak Duhalten laborariak zirela, beraz, Urruty nekazari-familia baten semea izan arren, Parisen mutil (*domestique*) gisa lan egiten¹⁰² aurkitzen dugu:

Je vous prie de vouloir être assé pour leur [bere lengusuak, Mr. Eta Madame Hirsler] présenter mes souvenirs ainsi qu'à mon frère, mais sans vous déranger à l'occasion [Urđiñarbeko tokian-tokiko bestak]. Ainsi qu'à mes parents vos métayers, et tout particulièrement à Melle. Elisa Duhalt [...] ¹⁰³.

Urrutyren kasua, Jean Mignarten kasua bezala, interesgarria da, alde batetik, harreman-sareak eta aukera indibidualak handitzen eta aberasten joan ziren heinean laborarien mugikortasun aukerak ere zabaltzen joan zirelako eta, bestalde, André Rauchen¹⁰⁴ teoria egiaztatzen dutelako:

Acquérir la terre, accéder à la propriété, voilà un rêve paysan du XIXe siècle.

[...]

En acquérant de la terre, ils espèrent gagner un début d'indépendance, voire une sécurité pour nourrir les leurs et gagner en dignité. Ici, femmes et enfants s'appliquent à améliorer un revenu qui repose sur la force de travail de la famille.

Urrutyren gurasoak bordariak ziren eta bordariek printzipioz ez zuten ondasunik; baina Urrutyk Duhalti bidalitako gutun batetan bera familiako gazteena izan arren etxaldea jarauntsi zuela azaltzen dio, akaso noizbait gurasoek etxalde bat erosteko aukera izan zutelako. Era berean, honek XIX. mendean zehar *famille-souche* eredia indartsu mantendu zen arren jaraunsteko ohiturak aldakorrak zirela frogatzen du eta ez Frédéric Le Play eta garai hartako eliteek transmititu diguten irudi aldaezina. Urrutyren kasuan jarauntsi aurretik etxetik alde egin izana litekeena da, agian ez zuelako itzaroteko asmorik ala landa-eremutik atera nahi zuelako:

Seulement j'aurais beaucoup de la peine de voir partir dans des mains étrangères [etxaldea] Si mon frère Arnaud pouvait prendre sur lui je lui donnais la préférence il doit avoir de l'argent mais personnes en connais

102 Bere anaiari igorritako gutun batean aipatzen dio bere nagusiarekin daramala hilabete bat «à la campagne»: ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Urrutyk Kermadio jauregitik bere anaiari bidalitko gutuna (1875eko azaroaren 11).

103 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Urrutyk Paristik Thomas Duhalti bidalitko gutuna (1875eko novembre 7).

104 Rauch, *Crise de l'identité masculine*, 137-138 orr.

ses affaires. Si vous vouliez avoir la bonté de faire venir un soir chez vous et lui communiquer cette question je vous serais reconnaissant s'il peut acheter il sera bien mieux ainsi que sa bonne femme car mon frère à un petit peu de jalousi pour moi comme je suis le cadet je lui donne la préférence comme mon aîné¹⁰⁵.

Horrek frogatzen du *droit d'aînesse integral* jardunbide arrunta izan arren familia bakoitzaren beharrei moldatzen zen baliabide bat zela eta ez alderantziz.

Bestaldetik, gizarte-mugikortasun dinamikan parte hartzeko kalitatezko eskolatzeta eta honekin batera frantsesa ongi ikastea ezinbestekoa zen. Hori frogatzen du arestian aipatu dugun Urrutyk idatzitako gutunak ("je suis obligée de rester à paris quand même ne serais que pour l'instruction de mon fils, je ferais travailler mon argent"). Beste adibide batean ere Urruty bere semearen eskola-aurrerapenei buruz mintzo da: "François vais tres bien et il commence d'apprendre bien à l'école il parle très bien le français et lis couramment et commence à écrire¹⁰⁶". Honekin lotutako azken adibide bat jarriko dugu hemen. 1875ean Juan Chausek Thomas Duhalti azaltzen dio bere haurrak, neska eta mutila, zer ikasketa mota egiten ari ziren:

[...] mi hija mayor Ysidora la tengo en Montevideo acabando de instruirse para resibirse de preceptora, como tambien a mi hijo Bernardino en la universidad en el primer año de latin y matematicas su como deseo los pudiera educar me consideraria mui feliz tengo tres hijos mas en la escuela Juan de 11 años Lusía de 12 y Matilde de 9 [...]¹⁰⁷.

Hizkuntzen erabilerari dagokionez, ezin dugu oraindik behin-betiko ondorioak atera. Esan dezakeguna da fondoan dauden ia gutun guztiak frantsesetz idatzita daudela, baina 16 gaztelaniaz, 8 euskaraz eta 4 frantsesa eta euskara nahasten dutenak daude. Ia gutun guztiak frantsesetz idatzita egoteak ezin digu frantsesaren gero eta gehiagoko nagusitasunaren seinalea eman bakarrik, euskaraz idatzitako gutunek osatzen duten beste fondo batzuk ere baitaude¹⁰⁸. Haatik, Duhalt fondoan frantsesak duen gailentasuna Thomas Duhalt notablea izatearen ondorio gisa ulertzen dugu guk. Thomasek euskaraz idatzitako gutunak jaso zituen, beraz

105 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Urrutyk Paristik Thomas Duhalti bidalitko gutuna (1874eko azaroaren 12).

106 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Jean Urruty-k Paristik Thomas Duhalt-i bidalitko gutuna (1874eko otsailaren 15).

107 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.7. Juan Chausek Argentinatik Thomas Duhalt-i bidalitko gutuna (1875eko ekaina).

108 2021eko uztailaren 5ean eta 6an Baionan "Colloque international: Émigration Basque en Amérique-Latine" ospatu zen eta bertan Argitxu Camus Etchecopar historialariak azaldu zuen, adibidez, Clémentenia Urdiñarbeko etxeko fondoan dauden gutuan ia guztiak zuberotarrez daudela.

pentsatzekoa da euskalduna zela ala gutxienez euskara ulertzen zuela (ezin dugu jakin berak zer hezkuntzatan erantzuten zuen), baina aztergai dugu euskaraz idatzitako gutun horiek eta bi hizkuntzak nahasten zituztenak zer asmorekin erabiltzen zituzten euskara eta frantsesa hurrenez hurren.

Gaztelaniaren erabilera nebarmenduko dugu kasu honetan. Lehen aipatu dugun Cougetek idatzitako gutun baten amaieran (“No ignorá U. Que a mi llegada a esta fui destinado en una hacienda del Sr. Sisos...”) hurrengo hau irakur dezakegu: “Escribo esta carta en español para su satisfacción”. Hori irakurri ondoren pentsa dezakegu Thomas Duhaltentzat gaztelaniak garrantzi berezia zuela, agian bere familiak Ameriketara emigratzeko ohitura garatu zuelako, baita mugaz bestaldeko pertsonekin harremanak zituelako ere. Atxeman dugu, adibidez, 1876. urtean karlista batzuek igorri zioten gutun bat:

Al Señor don Tomas Duhalt y consignan la espresion de su mas reconocida gratitud y respeto por la generosa hospitalidad que les ha dispensado en su nombre la angelical y caritativa Señorita Elisa.

Don Leoncio Dominguez, Capellan de la Direccion General de Ingenieros.

Don Aureliano Gonzalez Francés, Fiscal de Guerra de 1ª clase y Secretario del Exmo. Sr. Ministro de la Guerra.

Don Eugenio Gutierrez y Buendía Comandante de Infanteria y Secretario del Exmo. Sr. General Iparraguirre, Secretario de Campaña de S. M. Y

D. Tenancio de la Sierra Capitan de Infanteria¹⁰⁹

Ameriketara emigratu zuten euskaldun askok seguru asko gaztelaniaz zertxobait hitz egiten zuten, emigratzeko tradizio luzea eta merkataritza-harremanak zirela medio, eta Argentinan edota beste herrialderen batean kokatu ondoren gaztelaniaz idazten jarraitu zuten haien gutunen hartzailea euskalduna izan arren. 1875. urtean Juan Chausek Mercedesetik (Argentina) Thomas Duhalti gaztelaniaz idatzitako gutun bat igorri zion. Bertan irakur daiteke Juan Chausek urte batzuk zeramatzala Argentinan bizitzen eta, halere, gaztelaniaren erabileran frantsesaren eragina nabarmena da. Hona hemen adibide gisa ateratako esaldi batzuk:

Moi tengo que anunciarle á U. Tambien la desgracia que estamos lamentando de la muerte de mi hermano Betiri [...].

[...] en un anterior carta de U. Proponiendome al marido de Maria como apoderado nuestro como no les doi casi por meno que en la carta ci adjunta

¹⁰⁹ ADPA: Fonds Duhalt 87J art.7 Karlistek Thomas Duhalti bidalitako gutuna (1876eko martxoaren 1).

informo que U. Le serbira hacerles lectura de la presente como también a mi hermana Ana y que me dispense que no le escribo aparte a ella pero que lo hare mas tarde, en fin amigo espero que nos sera falisable la contratacion de esta¹¹⁰.

Beste gutun batean Jean Urrutyk bederen duela 23 urte etxetik kanpo bizi zela ulertzera ematen du eta familiaren eta lanaren berriak eskatzen dizkio:

Je ne veu pas laisser passer un jour de la fête d'Ordiarp sans vous donner un signe de vie, chose que j'ai toujours faite depuis 23 ans, que je rode ou que je peu [...]. Je n'en doute pas que vous les vérez dans ces jours de fête à Ordiarp cela fait que ma lettre pourra suffir pour tous les mondes frère sœur cousins et cousines, que vous avez la bonté de présenter mes souvenirs [...]. Cher frère, je sais par Mr. Duhalt, et par Mr. Le Curé Uhart que vous avez eu une bonne récolte, mais je serais heureux de savoir combien de [...] blé que vous avez eu et si les maïs sont beau les vaches les porcs enfin quelque détail sur un peu tout il y a-t-il de regain [?] [...]¹¹¹.

Adibide horretan, gainontzeko adibide guztietan bezala, frantsesez idatziz gero igorleen alfabetatze eza ala alfabetatze murriztua agerikoa da ; gaztelaniaz idatziz gero, ordea, frantsesaren eragina nabarmena da (akaso lehen mailan jasotako hezkuntza mugatuaren ondorioz). Pentsatzekoa da alfabetatze orokorraren garaian idazteko mugaketa horiek ez zutela lan gogorretatik urruntzeko erraztasunik eskaintzen eta horrek Weberren hurrengo azalpen hau baieztatzen eramatzen gaitu:

[...] les migrants estimaient qu'écrire, lire et savoir calculer étaient des choses utiles pour leur travail [...]; et ils voulaient que leurs enfants apprennent ce que dans beaucoup de cas ils ne savaient que de façon incertaine¹¹².

Arestian aipatu dugun Urrutyren gutunan agerikoa da hainbeste urte Urdiñarbetik kanpo egon arren, Urrutyk herriko data seinatuei (kasu honetan herriko besta egunak) eskaintzen dien garrantzia, ez baitzaio burutik pasa Urdiñarbeko bestak ziren bitartean bere anaiari ez idaztea. Horrek frogatzen du hirietara emigratu arren, migranteek ez zutela beren herrietako ohiturak eta tradizioak hain errazki atzean uzten, *Bizitza baldintzak eta emigrazioa* azpiatalaren hasierako deskripzioan iradokitzen den bezala. “[...] la grande majorité de ceux qui migraient restèrent des paysans, avec des valeurs paysannes pendant la plus grande partie du siècle, et jusqu'aux changements importants qui survinrent après 1880”¹¹³.

110 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art. 7. Juan Chausek Argentinatik Thomas Duhalti bidalitiko gutuna (1875eko urria).

111 ADPA: Fonds Duhalt 87 J art.6. Jean Urrutyk Kermadio jauregitik bere anaiari bidalitiko gutuna (1870eko urriaren 29).

112 Weber, *La fin des terroirs*, 418 or.

113 Weber, *La fin des terroirs*, 419 or.

5. ONDORIOAK

XIX. mendearen bigarren erdialdeko Ipar Euskal-Herriko biztanleria landatarra garai aldakorrek bizi izan zituen. Mende horren amaieran eta XX. mendearen hasieran gizarte-estruktura tradizionalak oraindik bizirik zeuden eta indarra zuten. III. Errepublikako eliteek, baita errepublikaren aurka jarduten zuten eliteek ere, gizarte landatarraren modernizazio partziala nahi zuten eta, gizarte horren nolabaiteko egonkortasuna ere babestu nahian, modernizazio makal bat bultzatu zuten.

Halere, biztanleria subjektu pasibo bat ez den heinean, landa-eremuak bizi izan zuen zabalkuntza horrek ideia eta portaera berriak berekin ekarri zituen. Lehen ikusi dugun bezala, gizonezkoen eta batez ere gazteen autonomia pertsonala ikuspegi berri horren seinale nagusietako bat izan zen. Emakumezkoek ere zabalkuntza prozesu horretan parte hartu zuten, nahiz eta horien ekarpena gizonezkoena bezain agerikoa ez izan hasiera batean. Era berean, influentzia berriak bereganatzeko eta horiek eskaintzen zituzten abantailez profitatzeko landa-eremuko biztanleriak erabili zituen baliabideak agerian gelditu dira, hala nola, eleaniztasuna, familiaren ondasunak transmititzeko estrategia moldakorrak eta emigrazioa.

Duhalt fondoaren azterketak, oraindik partziala izan arren, *tradizioaren* eta *modernitatearen* arteko uztarketa eta nolabaiteko *sinbiosi* hori azaleratzen du. Gizarteaz eta kulturaz ari garen heinean, ezin da *sinbiosi* prozesu hori inposaketa hutsa moduan ulertu, hau da, kultura nagusi batek kultura gutxitu bati (euskal kultura herrikoia kasu honetan) egindako erasoaren ildoan. Hori aztertzen ari garen gizarte-klaseei eta haien kulturari dagozkion autonomia eta moldatzeko ahalmena ukatzea izango litzateke. Halaber, ezin dugu alderatu Ipar Euskal-Herriko populazio landatarra gizarte zabalago baten barruan txertatuta zegoela eta, beraz, mota askotariko eraginak jasotzen zituela.

Gutunek erakutsi digutenaren arabera, aldaketa prozesua *negoziazio* moduan, ala beste hitz batzuetan esanda, *dialektikoki* analizatzen badugu, garaiko errealitateaz eta protagonistak bizitakoaz askoz gertuago egongo gara. Beste modu batean aztertuz gero, denboran zehar euskararen biziraupena ulertezina suertatuko litzateke frantsesaren nagusitasunaren aurrean, esate baterako. Jendeak ez zion euskararen erabiltzeari uko egin; berehalako hartan gutxienez, euskara arlo pribatura mugatua izan zen eta egunerokotasunaz hitz egiteko erabiltzen jarraitu zuen jendeak.

Agulhon, Maurice: “La société paysanne et la vie à la campagne”, in G. Duby eta A. Wallon, *Histoire de la France rurale (Vol. III De 1789 à 1914)*, Paris, Seuil, 1976, pp. 286-328.

Agulhon, Maurice: “Les paysans dans la vie politique”, in G. Duby, eta A. Wallon, *Histoire de la France rurale (Vol. III De 1789 à 1914)*, Paris, Seuil. pp. 329-355.

Álvarez, Óscar: “Emigraciones de Europa a América en los siglos XIX y XX: el caso de la emigración vasca”, *Cuadernos Canela*, 16, 2004, 63-106 orr.

Amezaga, Josu: *Herri kultura: euskal kultura eta kultura popularrak*, Leioa, Euskal Herriko Unibertsitatea, http://www.euskara.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Josu_Amezaga_TESIA.pdf (2021eko irailaren 2).

Arkotxa, Aurélie: *Antoine d’Abbadie. Pensées, études et voyages de 1835*, Donostia ; Bilbao, Eusko Ikaskuntza, 1997.

Arrizabalaga, Marie-Pierre: *Family structures, inheritance practices and migration networks in the Basses-Pyrénées in the nineteenth century: Sare*, Davis, University of California, 1994.

Arrizabalaga, Marie-Pierre: “Structures familiales et destins migratoires à Sare au XIXe siècle”. *Lapurdum*, 2, 1997, pp. 237-255 (doi:10.4000/lapurdum.1817).

Bidegain, Eneko: *Lehen Mundu Gerra “Eskualduna” astekarian*, Bilbao, Euskaltzaindia, 2013.

Bouvier, Jean: *L’impérialisme français avant 1914*, Paris, Mouton, 1980.

Bruneton-Governatori, Ariane eta Moreux, Bernard: “Un modèle épistolaire populaire. Les lettres d’émigrés béarnais”, in Daniel Fabre (zuz.): *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l’homme, 1997

Compère-Morel: *6e Congrès national*. In a. s. (Paris) (Ed.), *La Question agraire*, 1909, 77-262 orr. (ark:/12148/bpt6k85193x).

Denquin, Jean-Marie: “L’appel au peuple”, *Revue Française d’Histoire des Idées Politiques*, 38, 291-303 orr. (<https://www.cairn.info/revue-francaise-d-histoire-des-ideespolitiques1-2013-2-page-291.htm>).

Duby, Georges eta Wallon, Armand: *Histoire de la France rurale (Vol. 3. De 1789 à 1914)*, Paris, Seuil, 1976.

Euskal Kultur Erakundea: (https://www.eke.eus/eu/kultura/euskal_herria/euskal_diaspora/euskaldunen_argentina/abiatzea_bidaia)

Garat, Jacques: “Emigrants basques”, *Bulletin du Musée basque*, 148, 1997, 69-85 orr. (<https://bmb.bilketa.eus/Bulletin-du-Musee-basque-no148-2e-trimestre-1997?orria=7&lang=fr>)

García, Néstor: *Las culturas populares en el capitalismo*, México, Nueva Imagen, 1988.

Geertz, Clifford: *Conocimiento local. Ensayos sobre la interpretación de las culturas*, Bartzelona; Buenos Aires; Mexiko, Paidós, 1994

Girardet, Raoul: *Le Nationalisme français: Anthologie (1871-1914)*, Édition numérique ed., 2017.

Goyhenetche, Manex: *Histoire générale du Pays Basque. Le XIXe siècle: 1804-1914 (Vol. V)*, Donostia/Baiona, Elkar, 2005.

Itçaina. Xabier: “Popular justice and informal politics: the Charivari in Nineteenth- and Twentieth-Century France”, in Ilaria Favretto eta Xabier Itçaina (ed.): *Protest, Popular Culture and Tradition in Modern and Contemporary Western Europe*, Londres, Palgrave, 2017, 185-207 orr.

Labatut, Pierre: *Les contrats de mariage dans le Pays Basque rural sous le Seconde Empire. Mémoire de maîtrise d’Histoire*, Toulouse, Université Toulouse Le Mirail, 1979.

Lhande, Pierre : “En zigzag à travers les Amériques”, *Gure Herria*, 4, 1950, 216-222 orr. ([En zigzag à travers les Amériques | Eusko Ikaskuntza \(eusko-ikaskuntza.eus\)](https://www.eusko-ikaskuntza.eus/)).

Lefebvre, Théodore: *Les modes de vie dans les Pyrénées atlantiques orientales*, Paris, Armand Colin, 1933.

Lelièvre, Claude: *Jules Ferry, la République éducatrice*, Paris, Hachette, 1999.

Martinez, Carlos: *Casa, Provincia, Rey. Para una historia de la cultura del poder en el País Vasco*, Irun, Alberdania, 1993.

Mayaud, Jean-Luc: *La petite exploitation rurale triomphante. France XIXe siècle*, Paris, Belin, 1999.

Micheu-Puyou, Jean: *Histoire électorale du Département des Basses-Pyrénées sous las IIIe et la IVe République*, Paris, Librairie Générale de Droit et du Jurisprudence, 1965.

Mosse, George L.: *L’image de l’homme: l’invention de la virilité moderne*, Paris, Abbeville, 1997.

Moulin, Anne-Marie: *Les paysans dans la société française. De la Révolution à nos jours*, Paris, Seuil, 1988.

Perez, Yves André: “1892: l’année où la France est retournée au protectionnisme”, *Humanisme et Entreprise*, 3, 1-16 orr., 2012 (doi: <https://doi.org/10.3917/hume.308.0001>)

Rauch, André: *Crise de l’identité masculine 1789-1914*, Paris, Hachette, 2000.

Viers, Georges: *Mauleón-Licharre. La population et l'industrie. Étude de géographie sociale urbaine*, Bordeaux, Bière, 1961.

Weber, Eugen: *La fin des terroirs. La modernisation de la France rurale 1870-1914*, Paris, Fayard, 1983.

Archives Départementales des Pyrénées-Atlantiques.

Archives Diocésaines Bayonne.

Eskualduna astekaria.

ITURRIAK